

Cykl dydaktyczny ZMIENIAJĄCY SIĘ ŚWIAT

Blok A: TRENDY SPOŁECZNE				Blok B: MIASTO PRZYSZŁOŚCI				Blok C: CZŁOWIEK I POSTCZŁOWIEK				Blok D: ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Oswajanie migracji	Pieniądze dla każdego	Srebrne tsunami	Fake News	Mobilność miejska	Transport dalekobieżny	Miasta odporne na klęski	Smart City	Człowiek udoskonalony	Roboty	Sztuczna inteligencja	Transfer umysłu	Gospodarka cyrkularna	Energetyka przyszłości	Rolnictwo i żywność	Geoinżynieria klimatyczna

MODUŁ 2.

Pieniądze dla każdego

Jacek Warda,
Wojciech Kłosowski

POZIOM TRUDNOŚCI:

Ogółem trudność modułu:

ŚREDNIA

w tym trudność tematu merytorycznego:

WYSOKA

w tym trudność techniki dydaktycznej:

NISKA

Rzeczpospolita
Polska

MINISTERSTWO
INWESTYCJI
I ROZWOJU

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny

Motto:

„Interesuje mnie przyszłość, ponieważ zamierzam spędzić w niej resztę życia”

Charles F. Kettering

Opracowanie tych materiałów zostało sfinansowane z grantu udzielonego przez Stowarzyszenie „Instytut Nowych Technologii” w Łodzi w ramach **Inkubatora Innowacji** finansowanego z projektu „Inkubacja innowacji społecznych w obszarze kształcenia ustawicznego osób dorosłych”, dofinansowanego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014-2020¹ z środków Europejskiego Funduszu Społecznego.

¹ <http://inkubatorinnowacji.com/>

1. Wprowadzenie

Drogi czytelniku! Moduł dydaktyczny, którego opis trzymasz w rękach, jest częścią cyklu dydaktycznego ZMIENIAJĄCY SIĘ ŚWIAT, będącego propozycją adresowaną do innowacyjnych nauczycieli przedmiotu Wiedza o Społeczeństwie w szkołach średnich. Propozycje szesnastu jedno- lub dwulekcyjnych modułów zajęć podejmujących ważne tematy współczesności, prowadzonych innowacyjnymi technikami dydaktycznymi, mają wesprzeć nauczycieli WOS w niezwykle trudnym i odpowiedzialnym zadaniu, jakim jest przygotowanie młodych ludzi do mądrego życia w coraz trudniejszym otoczeniu współczesnego, zmieniającego się świata. Wydaje się, że zrealizowanie wyłącznie podstawy programowej WOS to za mało, jeśli poważnie traktujemy to zadanie.

1.1. O cyklu zajęć „Zmieniający się świat”, jego blokach i modułach...

Cykl ZMIENIAJĄCY SIĘ ŚWIAT składa się z czterech bloków tematycznych, zaś każdy blok – z czterech modułów. W sumie cykl składa się więc z 16 modułów, co pokazuje poniższy schemat graficzny.

Moduł PIENIĄDZE DLA KAŻDEGO to drugi z czterech modułów (jednostek metodycznych) wchodzących w skład bloku A. zatytułowanego „Trendy społeczne” i zarazem – pierwszy moduł całego cyklu „Zmieniający się Świat”. Każdy z szesnastu modułów cyklu opisuje pojedynczą jednostkę metodyczną (jedno- lub dwulekcyjną). Moduł co do zasady obejmuje zawsze dwa innowacyjne elementy:

1. nietypowy temat zajęć będący dyskusyjnym ujęciem jakiegoś ważnego problemu współczesnego świata, o którym na ogół nie rozmawia się w szkole, lub rozmawia się zbyt rzadko,
2. innowacyjną technikę dydaktyczną, nieużywaną podczas standardowych zajęć szkolnych.

Mamy więc cykl szesnastu ciekawych tematów zajęć i szesnastu ciekawych technik ich prowadzenia. Takie specyficzne połączenie trudnego, ale pasjonującego tematu i niestandardowej techniki dydaktycznej ma za zadanie wytrącić uczniów, ale i samych nauczycieli, z utartych kolein myślenia o otaczającym nas świecie. Ma pomóc odrzucić myślenie stereotypowe i sprowokować do otwartości intelektualnej.

KONKLUZJA 1.: *Kluczowe jest tu aby nauczyciel, który na co dzień ma zadanie przekazania uczniom wiedzy w gotowej postaci, tym razem zdefiniował swoją rolę inaczej: w ramach zajęć w cyklu „Zmieniający się Świat” celem nie jest podanie uczniom gotowej wiedzy, ale wyposażenie ich w narzędzia samodzielnego zdobywania tej wiedzy i następnie samodzielnego aktualizowania jej przez całe życie.*

Nie chodzi nam o to, aby po zajęciach wszyscy uczniowie myśleli to samo o migracjach, mobilności miejskiej czy o sztucznej inteligencji. Chodzi nam o to, aby uczniowie po naszych zajęciach umieli krytycznie oceniać zalewający ich codziennie strumień informacji na te tematy, aby chcieli samodzielnie analizować problemy, aby umieli w danej sprawie dokonać własnej oceny (niekoniecznie zgodnej z oceną nauczyciela) i wyrobić sobie własne zdanie, a potem – aby nie bali się zmienić tego zdania, gdyby w przyszłości okazało się już nie przystające do zmienionego świata. W głębszym ujęciu nie są to więc zajęcia przekazujące wiedzę, ale zajęcia kształtujące podwaliny pod mądrość. **A mądrość – jak powiada Zygmunt Bauman – tym różni się od wiedzy, że nie dezaktualizuje się.**

Poszczególne moduły a nawet bloki cyklu nie muszą być zawsze realizowane w zaproponowanej kolejności. Cykl nie musi także być zawsze zrealizowany w całości. Wartościowe będzie zrealizowanie nawet pojedynczego modułu, jeśli warunki pozwalają tylko na tyle. Nauczyciel może też, a nawet powinien, dostosowywać zakres i kolejność realizowanych modułów do specyfiki swoich uczniów i środowiska danej szkoły, do kontekstu lokalnego i kontekstu bieżących wydarzeń, które mogą uczynić jakiś temat szczególnie gorącym.

Autorzy dokonali oceny trudności prowadzenia poszczególnych modułów w skali pięciostopniowej (*bardzo łatwy, łatwy, średni, trudny, bardzo trudny*), przy czym ocena oddzielnie dotyczy trudności danego tematu a oddzielnie – trudności danej techniki i następnie jest uśredniana. Nauczyciel może kierować się tymi ocenami przy układaniu kolejności, unikając zaczynania od bloków trudnych i bardzo trudnych.

KONKLUZJA 2.: *Z punktu widzenia nauczyciela ważne jest, aby pamiętać, że techniki pracy poznane przy okazji realizowania poszczególnych modułów mogą i powinny trwale wzbogacić warsztat dydaktyczny nauczyciela i warto ich następnie używać do pracy nad zupełnie innymi tematami.*

1.2. Wprowadzenie do modułu 2 „Pieniądze dla każdego”

Moduł zatytułowany PIENIĄDZE DLA KAŻDEGO opisuje jednostkę dydaktyczną złożoną z dwóch odrębnych lekcji.

- Pierwsza lekcja służy nauczaniu uczniów dwóch ciekawych technik pracy:
 - pracy indywidualnej ze świadomym rozróżnianiem *myślenia szybkiego* od *myślenia wolnego*,
 - pracy grupowej w formie *panelu obywatelskiego*.
- Z kolei druga lekcja służy analizie koncepcji ekonomicznej *bezwarunkowego dochodu podstawowego* (powszechnego minimalnego świadczenia wypłacanego wszystkim). Analiza ta będzie prowadzona z wykorzystaniem narzędzi poznanych na pierwszej lekcji.

Moduł oceniamy jako **średnio trudny**, przy czym same techniki heurystyczne zaproponowane tutaj są naszym zdaniem raczej łatwe, natomiast temat *bezwarunkowego dochodu podstawowego* może okazać się dla uczniów raczej trudny z uwagi na brak doświadczenia życiowego i wynikającą z niego trudność z objęciem refleksją tak wieloaspektowego zagadnienia.

Co do obu technik, jakie będą przedmiotem pierwszej lekcji – przypominamy, że mają one walor uniwersalny i można będzie je następnie stosować do wielu innych tematów. Ważne jest aby ta część modułu – szczególnie w punkcie poświęconym myśleniu szybkemu i wolnemu – była prowadzona w oderwaniu od poważnego tematu makroekonomicznego. Z pełną świadomością ćwiczy się tę technikę za przykładach lekkich, nawet żartobliwych, aby na tym etapie ciężar tematu nie odwracał uwagi od samej techniki.

Z kolei zagadnienie *bezwarunkowego dochodu podstawowego*, będące tematem drugiej lekcji, wiąże się z wieloma obszarami wiedzy, których uczniowie mają prawo kompletnie nie znać, jak system podatkowy Państwa czy publiczne systemy zabezpieczenia socjalnego. Nie jest naszym celem pełne wyedukowanie uczniów w tym zakresie w ciągu jednej lekcji, ale dostarczenie im podstawowego materiału do myślenia refleksyjnego na te tematy i umiejętności czerpania z opinii eksperckich.

KONKLUZJA 3.: *Kluczowe jest przeprowadzenie przez nauczyciela pierwszej lekcji z humorem, w atmosferze twórczej zabawy, a drugiej lekcji – w atmosferze sprzyjającej koncentracji uwagi, co jest kluczowe w przypadku myślenia wolnego. Ciekawe wyniki może dać także przewidziane tu osadzenie wybranych uczniów w roli ekspertów przedstawiających grupie opinie i argumentacje specjalistyczne.*

2. Techniki dydaktyczne: *myślenie szybkie/wolne oraz panel obywatelski*

UWAGA: ten rozdział zawiera opis dwóch technik dydaktycznych zaproponowanych przez autorów do realizacji niniejszego modułu. To materiały dla nauczyciela, pomagające mu poznać obie techniki bardziej szczegółowo. Ważną zasadą uczenia technik heurystycznych jest ćwiczenie ich na początku na przykładach lekkich, żartobliwych, czasami świadomie absurdalnych.

2.1. Myślenie szybkie a myślenie wolne

Świadome używanie myślenia szybkiego i wolnego jest techniką poszerzającą pole uwagi, przy czym myślenie wolne jest narzędziem „tnącym” zaś wolne – „łączącym”. Na czym one polegają? Jeżeli mamy efektywnie przemyśleć jakąkolwiek sprawę, warto najpierw zastanowić się chwilę, jak w ogóle przebiega proces naszego myślenia. Przecież myślimy praktycznie niemal przez cały czas, tak jak przez cały czas oddychamy. Robimy to zupełnie odruchowo, nie zastanawiając się nad tym. Ale są też sytuacje, gdy postanawiamy przez chwilę oddychać w sposób szczególny, np. podczas ćwiczeń jogi, chcąc wyciszyć się po nagłym wzburzeniu, uspokoić tętno po wyczerpujących ćwiczeniach, czy też próbując zasnąć po emocjonującym dniu. Wówczas postanawiamy przez chwilę oddychać w sposób odmienny od codziennego, odruchowego: staramy się zaplanować sposób oddychania i następnie realizować go pod świadomą kontrolą woli.

Nieco podobnie jest z myśleniem. **Prof. Daniel Kahneman**, wybitny psycholog i ekonomista, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii w 2002 roku, upowszechnił teorię dotyczącą różnicy w sposobie, w jaki podejmujemy decyzje w zależności od charakteru zadania umysłowego, a także od długości czasu, którym dysponujemy na namysł przed jej podjęciem. Wyróżnił on dwa systemy pracy umysłu.

- System 1 – system odruchowy, który jest szybki, intuicyjny i emocjonalny,
- System 2 – system oparty na myśleniu logicznym, który jest wolniejszy i działający w sposób bardziej analityczny.

System 1 nazywamy często **myśleniem szybkim**, zaś system 2 – **myśleniem wolnym**.

W **myśleniu szybkim** nasz umysł pracuje poprzez rozpoznawanie wzorców i odruchowe reagowanie na te wzorce. Tak rozpoznajemy twarze i stany emocjonalne, jakie te twarze wyrażają. Podobnie odruchowo reagujemy na wzorce sytuacji związanych z potencjalnymi zagrożeniami. Można w uproszczeniu powiedzieć, że system ten działa zgodnie z następującym mechanizmem: wyszukanie w pamięci wzorca, do którego dana rzecz czy zjawisko pasuje i zareagowanie według wypracowanego sposobu reakcji. Myślenie systemem pierwszym nie wymaga dużego wysiłku i nie mamy przy nim poczucia świadomej kontroli.

Myślenie wolne włącza się na przykład, gdy mamy obliczyć wartość jakiegoś wyrażenia matematycznego lub wypisać argumenty za i przeciw jakiejś tezie. System myślenia wolnego rozdziela niezbędną uwagę pomiędzy działania wymagające umysłowego wysiłku, takie jak skomplikowane wyliczenia, skonstruowanie złożonej argumentacji itp. Wiąże się on z subiektywnym poczuciem skupienia, dokonywania wyboru i świadomego działania.

Czy myślenie wolne zawsze jest lepsze od szybkiego? Jest przecież precyzyjniejsze, mniej podatne na błędy, bardziej rzetelne. Otóż – myślenie szybkie ma także swoje zalety: zużywa mniej czasu, angażuje dużo mniej wysiłku, a w praktyce w wielu sprawach jest wystarczająco trafne. Czy trzeba codziennie rano poddawać głębszej analizie, dlaczego należy nałożyć najpierw majtki a dopiero potem spodnie, a nie odwrotnie? Decyzje takie

podejmujemy odruchowo, w trybie myślenia szybkiego i dzięki temu potrafimy ubrać się w kilka minut, a nie kilka godzin.

KONKLUZJA 4.: *Gdybyśmy chcieli każdą sprawę życia codziennego objąć myśleniem wolnym, stracilibyśmy kompletnie sprawność działania.*

2.1.1. Uwaga i koncentracja

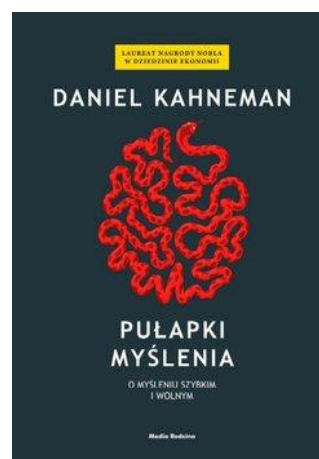
Uwaga i jej skupienie (koncentracja), która jest potrzebna do **myślenia wolnego**, to ważny zasób umysłu, dostępny jednak w bardzo ograniczonej ilości. W zasadzie wszystkie techniki pracy umysłowej możemy nazwać narzędziami do kierowania i skupiania uwagi kolejno na różnych składowych problemach. A koncentracja uwagi, a więc skupianie jej na wybranym przedmiocie, paradoksalnie wiąże się zawsze z obniżeniem uwagi, jaką poświęcamy pozostałym przedmiotom. Skupiając się na jednym z aspektów, umysł ignoruje całe otoczenie.

PRZYKŁAD 1: W bardzo widowiskowy sposób udowodnili to Christopher Chabris i Daniel Simons, przeprowadzając w 1999 roku tak zwany „Selective attention test” („Test skupienia uwagi”) nazywany też bardziej swobodnie „Testem goryla”. W ramach eksperymentu pokazywano obserwatorom grupę przemieszczających się osób odbijających między sobą piłkę. Są to dwie drużyny po 3 osoby grające ok 1,5 minuty. Obserwatorzy dostali zadanie dokładnego policzenia liczby odbić piłki, do których dochodzi między graczami białych. To bardzo trudne zadanie wymaga całkowitego skupienia uwagi. W przypadku około 50% obserwatorów nie starczyło już jej dla zauważenia, że podczas rozgrywki przez środek pola widzenia przechodzi kobieta przebrana w kostium goryla. Zatrzymuje się na chwilę na środku boiska i przez chwilę bębni pięściami po klatce piersiowej. Goryl pozostaje widoczny na ekranie przez 9 sekund.

Jak pisze o tym eksperymencie Kahneman:

*Film obejrzało tysiące ludzi – i około połowy nie zauważyło „niczego nadzwyczajnego”. To zaślepienie jest wynikiem wykonywanego zadania – liczba podań, a w szczególności konieczność ignorowania podań dokonywanych między członkami jednego z zespołów. Najciekawszą obserwacją wynikającą z eksperymentu – podkreślają autorzy książki – jest całkowite zaskoczenie jej uczestników. Widzowie którzy nie zauważyli goryla, są początkowo przekonani, że żadnego goryla nie było - nie mieści się im w głowie, że można przeoczyć tak niezwykle zdarzenie. Eksperyment z gorylem ilustruje dwa ważne fakty dotyczące umysłu: **nie tylko jesteśmy czasami ślepi na rzeczy oczywiste, ale do tego jesteśmy ślepi na własną ślepotę.***

Źródło D. Kahneman „Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym” s.36

(1) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: Daniel Kahneman „[Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym](#)” wydawnictwo ‘Media Rodzina’ Poznań 2011

(2) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: 2010 YouTube Simons & Chabris. “[Selective attention test](#)”, serwis www.theinvisiblegorilla.com

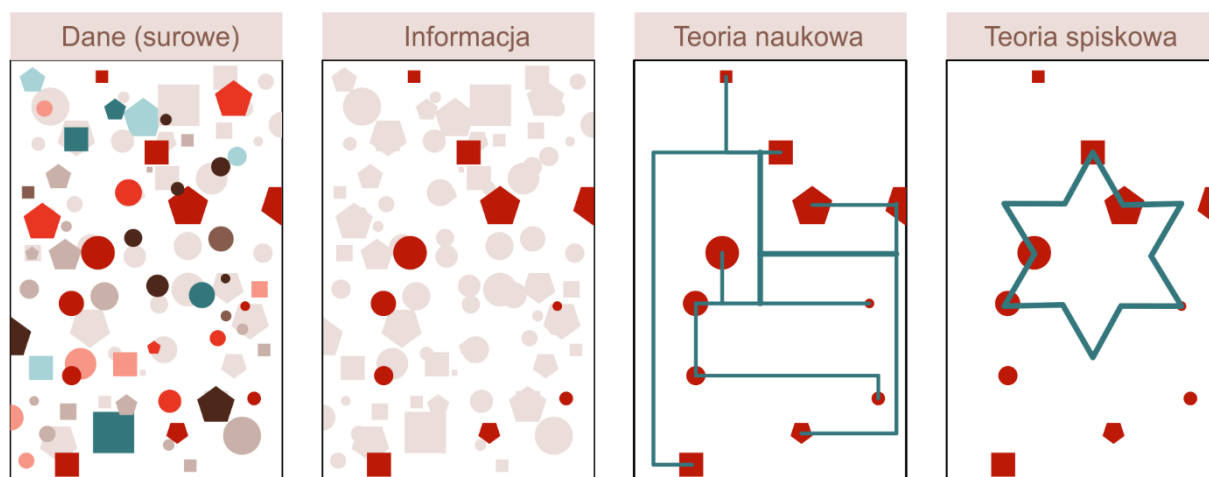
2.1.2. Dane – informacja – hipotezy - teoria

Eksperyment z gorylem doskonale pokazuje różnicę między danymi a informacją. Do naszych receptorów dociera ogromna ilość **danych**, a mózg zajmuje się analizą oraz interpretacją tych danych. Jego zdolności „przetwó-

cze” są jednak daleko mniejsze niż wielkość tego strumienia. Dlatego też, gdy mamy określone zadanie (na przykład zliczanie piłek podanych między zawodnikami drużyny białych) te dane, które nie są **informacją** (danymi istotnymi w tej akurat sprawie) – są przez mózg ignorowane. Między danymi a informacją nie ma bowiem zasadniczej formalnej różnicy: informacja to po prostu te dane, które są dla nas w danym momencie istotne z powodu zadania, jakie akurat wykonujemy.

W nauce informacje, jakie posiadamy na temat danego zagadnienia, są podstawą do formułowania **hipotez**, wyjaśniających wzajemne powiązanie tych informacji. Pozytywnie zweryfikowane hipotezy stają się **teoriami** naukowymi. Podstawową cechą każdej poprawnej teorii naukowej jest to, że model rzeczywistości przez nią opisywany musi obejmować i tłumaczyć wszystkie fakty, jakie zebraliśmy w obszarze wyjaśnianym przez ten model. Nie może negować czy też omijać faktów, które do założeń danego modelu nie pasują. Nie wolno też rozbudowywać teorii o tezy niepotwierdzone żadnymi faktami. Gdy jakaś teoria dokonuje takich (wygodnych dla jej autorów) pominięć lub nadinterpretacji, to nie jest już teorią naukową a **teorią spiskową**. Autorzy teorii spiskowych wybierają z opisywanego fragmentu rzeczywistości informacje, które pasują do z góry założonej koncepcji, albo obudowują swoje teorie „informacjami” nieprawdziwymi.

Ryc. 1. Relacje pomiędzy informacjami a tworzonymi na ich podstawie teoriami naukowymi i spiskowymi

Rys. W. Kłosowski – w nawiązaniu do: www.totylkoteoria.pl/2017/05/popularyzacja-nauki.html

Warto przyrzeć się szczególnie różnicy między dwoma ostatnimi rysunkami: w teorii naukowej wszystkie znane fakty są zgodne z teorią i zarazem wszystkie elementy teorii mają pokrycie w faktach (linie łączą wszystkie figury, każda linia kończy się na jakiejś figurze). Natomiast teoria spiskowa (założona z góry) nie przejmuje się tym, że część faktów przebiega całkowicie niezgodnie z jej tezami, a część jej tez nie ma potwierdzenia w żadnych faktach. Wystarczy że kilka faktów przypadkowo można interpretować jako zgodne z niektórymi tezami takiej teorii.

W myśleniu wolnym chodzi o **możliwie jak najpełniejsze zbliżenie się do metodyki naukowej**:

1. wybieranie z ogromu danych możliwie pełnej, a nie wybiórczej, informacji w danej sprawie,
2. przemyślenie wszystkich możliwych powiązań między informacjami i postawienie hipotez co do struktury i charakteru tych powiązań,
3. sprawdzenie czy nasze hipotezy są poprawne (czy są spójną teorią):
 - a. czy cała posiadana wiedza o faktach da się logicznie wytłumaczyć naszą teorią (czy teoria nie jest za wąska, czy nie pozostawia niewyjaśnionych faktów z nią sprzecznych),
 - b. czy z kolei teoria nie wychodzi poza posiadaną wiedzę (czy nie jest zbyt szeroka, czy nie zawiera wymysłów nie mających pokrycia w zweryfikowanej informacji).

KONKLUZJA 5.: *Jeśli w przypadku naszego myślenia o jakiejś sprawie nie są spełnione powyższe warunki, możliwe że daliśmy się uwieść łatwości myślenia szybkiego i zamiast rzetelnej teorii o cechach naukowych konstruujemy w tej sprawie teorię spiskową.*

2.2. Panel Obywatelski – ważna technika zbiorowego podejmowania mądrych decyzji publicznych

W klasyfikacji metod heurystycznych **panel obywatelski to narzędzie poszerzania pola decyzji poprzez świadome, metodyczne kształtowanie pola namysłu (ale nie jego wyniku)**. Panel obywatelski to jedna z ważnych metod uczestnictwa obywateli w podejmowaniu decyzji publicznych. Mówimy więc, że panel obywatelski to metoda partycypacyjna (polegająca na braniu udziału), będąca ważnym narzędziem **demokracji uczestniczącej**. Metodą panelu obywatelskiego decydenci publiczni – najczęściej w skali miasta, ale nie tylko – pytają reprezentatywną grupę mieszkańców o jej zdanie w jakiejś ważnej sprawie publicznej. Istotą panelu obywatelskiego jest zadanie mieszkańcom pytania w takich warunkach, aby mogli oni wypracować swoją odpowiedź w trybie *myślenia wolnego*. Jest tu więc zupełnie inaczej, niż np. w przypadku ankiety, gdy obywatele – respondenci są skazani na *myślenie szybkie*, a więc narażeni na udzieleni odpowiedzi emocjonalnej, płytkiej, opartej o stereotypy, która dla nich samych za chwilę nie będzie satysfakcjonująca.

2.2.1. Demokracja partycypacyjna – co to takiego?

Panel obywatelski – jak powiedzieliśmy – jest narzędziem nowoczesnej demokracji. Ale – co to znaczy, że demokracja jest „nowoczesna”? **Demokracja** – ów wynalazek starożytności greckiej, polegała pierwotnie na najprostszej formie sprawowania władzy przez lud: na **demokracji bezpośredniej**, gdzie wszyscy obywatele fizycznie zbierali się w jednym miejscu – na agorze i głosowali w istotnych sprawach swojej *polis*. Forma ta powstała przecież w małych (według obecnych standardów) miastach-państwach greckich. Taka forma demokracji przetrwała do współczesności tylko w wąskim zakresie: jej przykładem są referenda (o ile ich wynik jest wiążący dla władz). Warto jednak pamiętać, że demokracja bezpośrednia jest do dziś formą sprawowania władzy w Szwajcarii.

W epoce nowożytnej demokracja odrodziła się już w formie innej, niż w starożytności, jako **demokracja pośrednia**. Jej istotą jest wybór przedstawicieli, którzy następnie podejmują decyzje w imieniu obywateli-wyborców. Demokracja taka jest łatwiejsza do stosowania w skali współczesnych państw, czasem setki tysięcy razy większych od miast-państw starożytnych. Jednak demokracja przedstawicielska przez lata jej stosowania ujawniła też swoje bardzo poważne wady, z których główną jest poczucie braku wpływu obywateli na decyzje publiczne. Stąd dość powszechne rozczarowanie XX-wieczną demokracją przedstawicielską.

Ostatnie lata przyniosły postulaty odnowienia idei demokracji przedstawicielskiej poprzez włączenie obywateli w podejmowanie publicznych decyzji i ukształtowanie **demokracji partycypacyjnej**. Rozwój różnych form uczestniczenia obywateli w podejmowaniu decyzji publicznych w okresach pomiędzy wyborami, to właśnie ten nurt. Coraz szerzej prowadzone są konsultacje społeczne w różnych sprawach. „Panel obywatelski” jest właśnie zaawansowaną formą takich konsultacji. Ten typ demokracji, uruchamiającej różne formy włączania obywateli w proces podejmowania decyzji publicznych – jednak bez zdejmowania z decydentów odpowiedzialności prawnej za ostateczne rozstrzygnięcia – nosi też czasem nazwę **demokracji semi-bezpośredniej** (pół-bezpośredniej) albo **demokracji deliberacyjnej** (opartej o deliberację – zorganizowaną i pogłębioną dyskusję).

(3) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: Jacek Warda „[Uspołecznienie zarządzania publicznego - studium przypadku Wrocławia, Lublina i Rzeszowa](#)” wyd. UMCS 2015

2.2.2. Jak przebiega panel obywatelski?

Panel Obywatelski jest sposobem na zbadanie, jaka byłaby opinia przeciętnych obywateli w danej sprawie, gdyby mieli oni czas i możliwości dla odpowiedniego namysłu oraz odpowiedni zasób niezbędnej wiedzy. Jak bowiem powszechnie wiadomo, w kwestii zbiorowego głosowania w ważnych sprawach publicznych istnieje nieusuwalna trudność: ogół mieszkańców nigdy nie będzie posiadać pełni wiedzy fachowej, aby podejmować rozstrzygnięcia w istotnych sprawach wymagającej eksperckiej wiedzy. Ale z kolei skutki decyzji ekspertów bezpośrednio dotyczą przecież życia każdego mieszkańca. Jeśli poprosimy o opinie tych, którzy się znają, ich głos będzie niereprezentatywny (bo będą to jedynie eksperci), jeśli natomiast wybierzemy reprezentatywną grupę mieszkańców – to ich opinie będą na ogół niefachowe, bo przeciętni obywatele najczęściej nie mają czasu, aby się nad problemem długo zastanawiać ani nie mają niezbędnej wiedzy eksperckiej. Wyjściem z tego dylematu jest organizowanie **paneli obywatelskich**. Panel jest organizowany według następującej procedury:

1. Wybierana jest licząca około 100 osób reprezentatywna grupa mieszkańców danego miasta. Reprezentatywność uzyskujemy poprzez losowanie wśród wszystkich dorosłych mieszkańców, tak aby zaproszone były do udziału osoby w różnym wieku i różnej płci, z różnym doświadczeniem i wykształceniem, o różnym statusie materialnym, mieszkający w różnych dzielnicach itd.
2. Osoby takie są zapraszane na cykl całodziennych warsztatów; zazwyczaj są to trzy spotkania w trzy kolejne soboty, przy czym każdy z uczestników panelu otrzymuje dietę pieniężną – około 100 PLN za dzień – jako rekompensatę za poświęcony czas (umożliwia to wzięcie udziału w panelu także osobom uboższym, dla których „czas to pieniądz”).
3. Panel jest poświęcony jednemu konkretnemu, skomplikowanemu i ważnemu społecznie problemowi.

PRZYKŁAD 2: Jak dotychczas (styczeń 2019) w Polsce zorganizowane były cztery panele obywatelskie – trzy w Gdańsku i jeden w Lublinie. Tematy paneli obywatelskich w Gdańsku to: (1) *Jak lepiej przygotować Gdańsk na wystąpienie ulewnych opadów deszczu?* (2) *Jak poprawić jakość powietrza w mieście?* I (3) *Jak wspierać aktywność obywatelską w Gdańsku?* Panel w Lublinie dotyczył jakości powietrza i walki ze smogiem.

4. Uczestnicy panelu głosują nad możliwymi rozwiązaniami po raz pierwszy przed rozpoczęciem pierwszego spotkania. W ten sposób poznajemy ich „surową” opinię powziętą w trybie **myślenia szybkiego**.
5. Następnie w czasie spotkań następują prezentacje stanowisk różnych ekspertów w danej sprawie.
6. Po prezentacjach eksperckich mają miejsce dyskusje, zarówno z ekspertami jak też w gronie samych uczestników panelu, ewentualnie z udziałem osoby moderującej dyskusje w grupach.
7. Na koniec ostatniego spotkania uczestnicy panelu ponownie głosują nad swoimi rekomendacjami w dyskusowanej sprawie, tym razem już w trybie myślenia wolnego.

Dzięki takiej wieloelementowej procedurze można określić, jaka byłaby opinia ogółu mieszkańców, gdyby wszyscy oni mogli poświęcić wystarczającą ilość czasu, aby zapoznać się z stanem wiedzy w danej sprawie oraz by analizowany problem przedyskutować z innymi osobami.

(4) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: Serwis Internetowy UM Gdańsk Poświęcony [Panelom Obywatelskim](#)

2.2.3. Jak przeprowadzić panel obywatelski na lekcji?

W przypadku naszego modułu przeprowadzimy oczywiście tylko uproszczony model prawdziwego panelu obywatelskiego. Oto jego proponowane elementy:

1. Zamiast losowania grupy przedstawicielskiej uczestnikami panelu zostanie cała klasa. Jest ona grupą na tyle małą, że może głosować w trybie demokracji bezpośredniej (głosują wszyscy).
2. Pierwsze głosowanie nad problemem naszego bloku odbędzie się na zakończenie pierwszej lekcji, na której uczymy się techniki panelu obywatelskiego. Uczniowie mają prawo nie znać szczegółów tematu i głosować intuicyjnie, w trybie myślenia szybkiego.
3. Przed drugą lekcją cztery chętne osoby z klasy wcielą się w role ekspertów i przygotują uzasadnienia do różnych stanowisk w sprawie diskutowanego problemu. Stanowiska będą zawczasu uzgodnione z nauczycielem (aby nie dublowały się) zaś argumentację na ich poparcie uczniowie-eksperti wypracują sami korzystając między innymi z materiałów dostarczonych przez nauczyciela.
4. Na drugiej lekcji uczniowie-eksperti i uczennice-ekspertki prezentują krótko uzasadnienia różnych stanowisk. Następuje dyskusja-deliberacja. Na koniec klasa głosuje ponownie.
5. Warto zadbać o chwilę refleksji na koniec. Czy po wysłuchaniu argumentów eksperckich i włączeniu myślenia wolnego nasze zdanie się zmieniło? A jeśli nie, to czy zostało lepiej ugruntowane?

KONKLUZJA 6.: *Panel obywatelski nie jest magicznym narzędziem dającym zawsze mądrą zbiorową decyzję. Mądrzy (lub nie całkiem mądrzy) mogą być ludzie, ale nie techniki heurystyczne, które nie są w stanie zastąpić mądrości. Techniki heurystyczne mogą wspomagać mądre decyzje, ale nie podejmą decyzji za nas ani nie zastąpią naszej osobistej refleksyjności, wyobraźni czy woli.*

3. Temat: Bezwarunkowy Dochód Podstawowy (BDP)

*UWAGA: Ten rozdział jako całość jest obszernym materiałem dla nauczyciela, ale jednocześnie trzy jego podrozdziały są materiałem dla **trojga uczniów**, którzy podejmą się ról ekspertów w ramach mikro-panelu obywatelskiego podczas drugiej lekcji w ramach modułu.*

- 1. Podrozdział 3.1 zawiera wstęp do tematu i ukierunkowuje ogólnie myślenie o BDP.*
- 2. Podrozdział 3.2 jest materiałem dla pierwszego ucznia-eksperta i dotyczy zmian na rynku pracy i systemu podatkowego.*
- 3. Podrozdział 3.3 jest materiałem dla drugiego ucznia-eksperta i opisuje ogólny zarys jednego z możliwych rozwiązań dochodu bezwarunkowego: MDG.*
- 4. Podrozdział 3.4 jest materiałem dla trzeciego ucznia-eksperta i streszcza podstawowe fakty z trwającej obecnie dyskusji o BDP i eksperymenty testujące to rozwiązanie.*

Tak naprawdę warto udostępnić wszystkim trzem uczniom-ekspertom cały materiał tego rozdziału, aby mogli nie tylko przygotować się ze swojego podrozdziału, ale aby widzieli także kontekst zawarty w pozostałych podrozdziałach, szczególnie we wstępie.

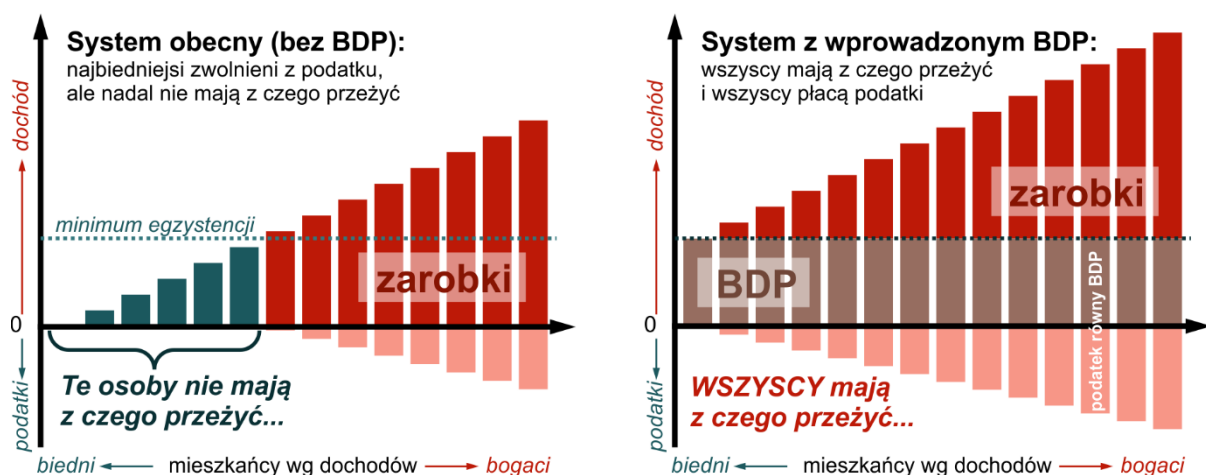
3.1. Wstęp: dlaczego rozważamy rozdawanie ludziom pieniędzy za darmo?

Tematem tego modułu jest ciekawa koncepcja społeczno-ekonomiczna współczesnego świata, która zakłada – i poważnie to założenie wspiera argumentami naukowymi – wypłacanie każdemu obywatelowi co miesiąc pewnej kwoty pieniędzy, aby mógł przeżyć na minimalnym poziomie, nawet jeśli nie pracuje.

DEFINICJA 1: **BEZWARUNKOWY DOCHÓD PODSTAWOWY (BDP)**, to comiesięczne minimalne świadczenie pieniężne wypłacane ze środków publicznych każdemu obywatelowi bez spełnienia przez niego jakichkolwiek wzajemnych warunków.

Mówiąc prosto: BDP to comiesięczne niewielkie „pieniądze dla każdego za nic”. Idea ta może być realizowana na wiele różnych sposobów, ale na ogół zakłada się w koncepcjach BDP, że jeśli człowiek nie zarabia nic, to przy BDP ma z czego się utrzymać na podstawowym poziomie i nie umiera z głodu. Zaś jeśli pracuje, to płaci też podatki, a wówczas im więcej zarabia, tym więcej otrzymanych pieniędzy zwraca w postaci podatku do budżetu państwa. Przy pewnej kwocie – wcale nie tak wysokiej – płaci już tyle podatku, że oddaje do budżetu całe otrzymane BDP, więc niejako wychodzi na zero. Powyżej tej kwoty jest już normalnym, „tradycyjnym” podatnikiem, zaś poniżej tej kwoty otrzymane przez niego BDP jest wyższe od zapłaconego podatku. Więc można powiedzieć, że BDP jest swego rodzaju **dopłatą do niskich dochodów**.

Ryc. 2. Obecny system a idea Bezwarunkowego Dochodu Podstawowego (BDP)

Opracowanie własne

Dlaczego w ogóle rozważamy tak absurdalne rozwiązanie, jak dawanie pieniędzy za darmo? I to w dodatku wszystkim? Przecież pieniądze trzeba uczciwie zarobić. Dawanie ich „tak po prostu” byłoby niesprawiedliwe wobec tych, którzy pracują. Poza tym, jeśli zacniemy pieniądze rozdawać, to komu chciałoby się męczyć w pracy? Czy to nie będzie katastrofa społeczna? No i skąd niby państwo ma wziąć pieniądze do rozdawania, skoro nie będą one zarabiane? Czy to nie zaprowadzi nas z kolei do katastrofy ekonomicznej? Jednak wielu myślicieli społecznych i ekonomistów poważnie rozważa wprowadzenie dochodu bezwarunkowego, a kilka krajów już eksperymentuje z nim w praktyce. Przeanalizujmy więc argumenty za takim rozwiązaniem.

1. W XXI wieku nikt nie powinien żyć w skrajnej nędzy, nawet jeśli nie pracuje. Przemawiają za tym:
 - a. względy humanitarne: pozostawianie kogokolwiek w skrajnej nędzy jest nieludzkie, zgoda na to odbiera człowieczeństwo także nam, którzy się na to zgadzamy;
 - b. względy społeczne: ubogim może zostać każdy: także mój bliski, przyjaciel (a więc osoby, których cierpienie nie będzie mi obojętne); ubogim mogą zostać i ja sam (np. jeśli zachoruję);
 - c. poczucie sprawiedliwości (ubogim może zostać także dziecko, osoba chora albo stara, a więc ktoś, kto nie ma możliwości pracować i nie jest winien swego ubóstwa),
 - d. względy ekonomiczne: osoba w skrajnej nędzy nie rozwinie swoich talentów a może to być potencjalnie genialny wynalazca, który zmieni świat; opłaca się więc pomagać wszystkim, aby nie przepuścić takiej szansy,
 - e. względy pragmatyczne: nie da się zadbać o dobrostan większości społeczeństwa, jeżeli naj-słabsi będą umierać z głodu. Sytuacja widocznych skrajnych nierówności stanowi dyskomfort także dla tych, którzy są świadkami złej sytuacji innych.

Wobec tego **może warto rozważyć nieumarunkowane niczym zabezpieczenie socjalne dla każdego**, nawet jeśli na razie mamy wątpliwość, czy to sprawiedliwe?

2. Świat zmierza w kierunku, w którym ilość pracy stale maleje, bo ludzi zastępują automaty, roboty i rozwiązania cyfrowe, tak jak kiedyś wysiętek rąk zastąpiły maszyny. Tyle że dziś nie ma już szansy na nowe sektory gospodarki, które dostarczą pracy milionom.

PRZYKŁAD 3: Pod koniec XVIII wieku w Europie unowocześniające się rolnictwo nie potrzebowało już tylu rąk do pracy, co poprzednio. Na szczęście falę bezrobotnej ludności wiejskiej wchłonęła wówczas pierwsza **rewolucja przemysłowa** ze swą **mechanizacją produkcji**. Z kolei kurczenie się zatrudnienia w przemyśle związane z **automatyzacją produkcji** w XX wieku (II rewolucja przemysłowa) wypchnęło olbrzymią grupę pracowników przemysłowych do sektora usług. Obecnie mamy do czynienia z jeszcze głębszą falą zastępowania pracy ludzi przez **robotyzację i informatyzację**, a fala ta obejmuje

także usługi. Tym razem jednak NIE MA już kolejnego sektora gospodarki, do którego można by migrować: ludzie wyparci z rynku przez roboty i aplikacje nie znajdą już pracy i pozostaną bezrobotni trwale.

Wobec tego, że pracy będzie obiektywnie coraz mniej, może **warto zastanowić się, z czego utrzymają się ludzie, dla których w przyszłym świecie obiektywnie zbraknie pracy?**

(5) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: [Wojciech Kłossowski: „Po co nam praca?”](#)

3. Jeśli BDP wydaje się nam rozwiązaniem szalonym, to może warto zauważyć, w jak wielkim stopniu już teraz mamy wprowadzone elementy tego rozwiązania? Tyle że obecnie nie nazywamy ich tak i często nie zdajemy sobie z nich sprawy. Tymczasem:
 - a. każdy pracujący korzysta z ulg podatkowych (np. kwoty zwolnionej z opodatkowania) – to nic innego, jak darmowe świadczenie niepowiązane z wydajnością pracy;
 - b. z kolei osoby bezrobotne dostają zasiłki dla bezrobotnych, za które mogą godziwie żyć,
 - c. wreszcie – nawet bez poszukiwania pracy każda osoba nieosiągająca dochodu na poziomie minimum egzystencji ma uprawnienie do świadczeń pomocy społecznej, które zapewnią jej przeżycie na poziomie zbliżonym do tego minimum.

Tyle, że każde z tych rozwiązań wymaga odrębnej wielkiej armii ludzi do obliczania i wypłacania poszczególnych świadczeń, do ich księgowania w systemie i kontrolowania prawidłowości ich przyznawania.

Może więc – **skoro i tak już teraz wypłacamy wielu ludziom świadczenia zbliżone do BDP, tyle że robimy to w sposób chaotyczny i nieracjonalny – warto pomyśleć o systemie uporządkowanym i racjonalnym?**

Pozostaje jeszcze ważna kwestia: **czy taki pomysł nie jest przypadkiem fundamentalnie niesprawiedliwy?** Zanim zaczniemy szukać odpowiedzi na tę wątpliwość, weźmy pod rozwagę fakt, że nasze poczucie „sprawiedliwości” i „słuszności” rozwiązań społeczno-ekonomicznych nie jest stałe, ale zmienia się na przestrzeni dziejów. Nie trzeba sięgać do średniowiecza, wystarczy wiek XIX, alby znaleźć przykłady działań, które wydawały się wtedy sprawiedliwe, a dziś są w oczywisty sposób nieludzkie i okrutne.

PRZYKŁAD 4: W latach 1845 – 49 Irlandię (będącą wówczas w unii z Wielką Brytanią) nawiedziła **katastrofalna klęska głodu** związana z epidemią *zarazy ziemniaczanej*. Z 9 mln ludności ponad 1,5 mln zmarło z głodu, a dalszy milion wyemigrował ratując się przed śmiercią głodową. Tej klęsce – niezawinionej przez Irlandczyków, bo wynikającej z epidemii – mógł bez problemu zapobiec rząd brytyjski, dysponujący nadmiarem żywności. Jednak w tamtej epoce dominowała doktryna ekonomiczna **Thomasa R. Malthusa**, który twierdził, że pomaganie słabszym jest niemoralne i że słabsi mają umrzeć, co jest naturalnym regulatorem przeludnienia. **Zgoda na śmierć głodową co piątego Irlandczyka była więc świadoma i – jak wówczas uważano – słuszna i sprawiedliwa.**

Świat zmierza w kierunku większej spójności społecznej, solidarności i wspierania słabszych przez silniejszych. Załóżmy więc, że to, co dziś może się nam wydawać nie do końca sprawiedliwe, prawdopodobnie przestanie budzić wątpliwości jutro.

3.2. MATERIAŁ dla EKSPERTA 1: Co z pracą we współczesnym świecie?

Czy naprawdę trzeba wymyślać nowe rozwiązania, bo przyszłym pokoleniom po prostu zbraknie pracy? Żeby mądrze przeanalizować możliwe odpowiedzi na to pytanie, warto prześledzić najpierw, co dzieje się na współ-

czesnym, globalnym rynku pracy. Obecnie coraz więcej miejsc pracy w przemyśle i usługach znika w związku z zastępowaniem pracy człowieka nie prostą mechanizacją czynności, ale automatyzacją, robotyzacją i rozwiązaniami cyfrowymi². Prześledźmy ten proces na kilku przykładach, które otaczają nas na co dzień.

1. Wzrost efektywności produkcji w przemyśle to zjawisko, które nie każdy na co dzień dostrzega. Jednak każda kolejna generacja maszyn przemysłowych pozwala osiągnąć większą produkcję przy mniejszym zatrudnieniu. Fabryki niemal całkowicie zrobotyzowane są coraz częstsze.
2. Dobrym przykładem są także usługi logistyczne, w tym usługi magazynowania: działają już pierwsze magazyny przemysłowe całkowicie zautomatyzowane, bez ani jednego magazyniera.
3. Samochody autonomiczne jeszcze nie weszły do powszechnego użytku, ale ich prototypy są testowane przez wszystkie koncerny samochodowe. Już wkrótce w systemie automatycznym będzie się poruszała część ciężarówek na autostradach. Za 15 – 20 lat miejsca pracy mogą stracić zawodowi kierowcy.
4. Bankomaty i wpłatomaty praktycznie wyeliminowały tradycyjnych kasjerów w bankach. Obrót bezgotówkowy jest coraz powszechniejszy.
5. Na zdjęciu obok widzimy stację londyńskiego metra: dawna kasa biletowa jest obecnie przeszklona i znajduje się w niej... kwiatnik, a pasażerowie doładowują karty pasażera lub kupują bilety jednorazowe w specjalnych automatach (fot. J. Warda).

6. Kasy w dużych sklepach są systematycznie likwidowane na rzecz kas samoobsługowych. W sklepie widocznym na zdjęciu obok troje pracowników pomaga klientom obsłużyć kilkanaście kas. W przyszłości ten proces będzie jeszcze bardziej zautomatyzowany: znaczniki RFID na produktach i systemy kamer w sklepie będą śledziły, co wkładamy do koszyka, a przy wyjściu ze sklepu automat przedstawi zestawienie zakupów i poprosi o akceptację rachunku. Oczywiście, wymaga to elektronicznego obiegu pieniądza, czyli płatności bezgotówkowych. To dodatkowa korzyść dla sklepów: liczenie i przekazywanie gotówki kosztuje nawet 3% jej wartości (fot. J. Warda).

(6) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: 2017-10-20 Portal „Strefa Inwestorów” Paweł Biedrzycki „[26 tys. miejsc paletowych i jeden pracownik. Widzieliśmy automatyczny magazyn wysokiego składowania spółki Amica](#)”

² Mechanizacją będziemy tu nazywać proces usprawniony przez urządzenia czysto mechaniczne, co najwyżej wyposażone w system sprzężeń zwrotnych itp. Automatyka posiada już liczne regulacje i systemy sterowania, a robotyzacja zakłada pewien stopień samodzielności w wykonywaniu powierzonych zadań.

- (7) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: Spider's Web „[Niezwykły magazyn Amica](#)”
- (8) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: 2017-10-23 WP.TV „[Jedyny taki magazyn. Amica uruchomiła inwestycję za 57 mln zł](#)” (video 1:01)\

KONKLUZJA 7.: *Pracę w bardzo wielu tradycyjnych zawodach już zastąpiły, właśnie zastępują lub zastąpią wkrótce, automaty, roboty, rozwiązania cyfrowe, lub ich kombinacje. Pracy w przyszłości będzie coraz mniej, a jej deficyt będzie wynikał z postępu naukowo-technologicznego. Trudno karać ludzi za niewykonywanie pracy, skoro jej obiektywnie zbraknie. Przyszłość wymaga więc wymyślenia jakiegoś źródła utrzymania dla niepracujących. Na przykład może to być BDP.*

3.3. MATERIAŁ dla EKSPERTA 2: Jak może wyglądać nowy system podatkowy?

3.3.1. Ulgi i transfery socjalne w obecnym systemie

System podatkowy w ramach podatku od osób fizycznych (PIT) przewiduje dwie podstawowe ulgi. Pierwsza z nich to **kwota zwolniona z opodatkowania**. Jej podstawą jest założenie, że człowiek musi ponieść minimalny poziom wydatków, aby utrzymać się przy życiu. Państwo nie powinno opodatkowywać dochodów do tej wysokości. W Polsce w roku 2017 kwota zwolniona z opodatkowania wynosiła 550 PLN miesięcznie. Tymczasem specjaliści w dziedzinie polityki socjalnej tę samą wartość nazywają **minimum egzystencji** i wyliczają ją na podstawie badań kosztów. Wysokość minimum egzystencji wyniosła na rok 2018 ok **580 PLN miesięcznie** dla osoby żyjącej samotnie. Daje to kwotę **6960 PLN rocznie** – tyle (co najmniej) powinna wynosić kwota zwolniona z opodatkowania. Druga ulgą jest **koszt uzyskania przychodu**. Wychodzi się w tym przypadku z założenia, że człowiek, aby osiągnąć jakiś przychód, musi wcześniej ponieść różne koszty. Kosztem bezpośrednim jest np. koszt dojazdu do pracy. A długoletnia nauka, niezbędna do rozpoczęcia pracy, to także koszt, tyle że pośredni. Gdybyśmy prowadzili działalność gospodarczą, to podatek byłby naliczony według różnicy między wydatkami faktycznie poniesionymi na wykonanie zleconej pracy, a przychodem z niej uzyskanym. Natomiast pracownicy najemni mają zamiast tego ryczałtowy odsetek. Standardowo wynosi on 20%, a dla prac twórczych (np. redakcja tekstów, wygłaszanie wykładów, działań artystycznych) 50%.

Ponadto obecny system pomocy socjalnej definiuje tak zwane „**minimum dochodowe**”. Od 1 października 2018 r. wynosi ono:

- dla osoby samotnej 701 PLN.
- dla osoby w rodzinie 528 PLN.

Jak widać, dla osoby żyjącej samotnie jest to kwota nieco wyższa od minimum egzystencji (ale znacznie niższa od minimum socjalnego).

3.3.2. Założenia nowego systemu ulg i zasiłków

Bezwarunkowy Dochód Podstawowy (BDP) może być wdrażany na różne sposoby. Opisane poniżej rozwiązanie szczegółowe to jedna z możliwych wersji jego wdrożenia, nazwana tu Minimalnym Dochodem Gwarantowanym (MDG). Koncepcja MDG przewiduje zmianę całego systemu podatków i zasiłków i dopiero w takie rozwiązanie wkomponowuje dochód gwarantowany. Nowy system podatków, ulg i zasiłków, jaki proponuje się w koncepcji MDG, opiera się na następujących założeniach:

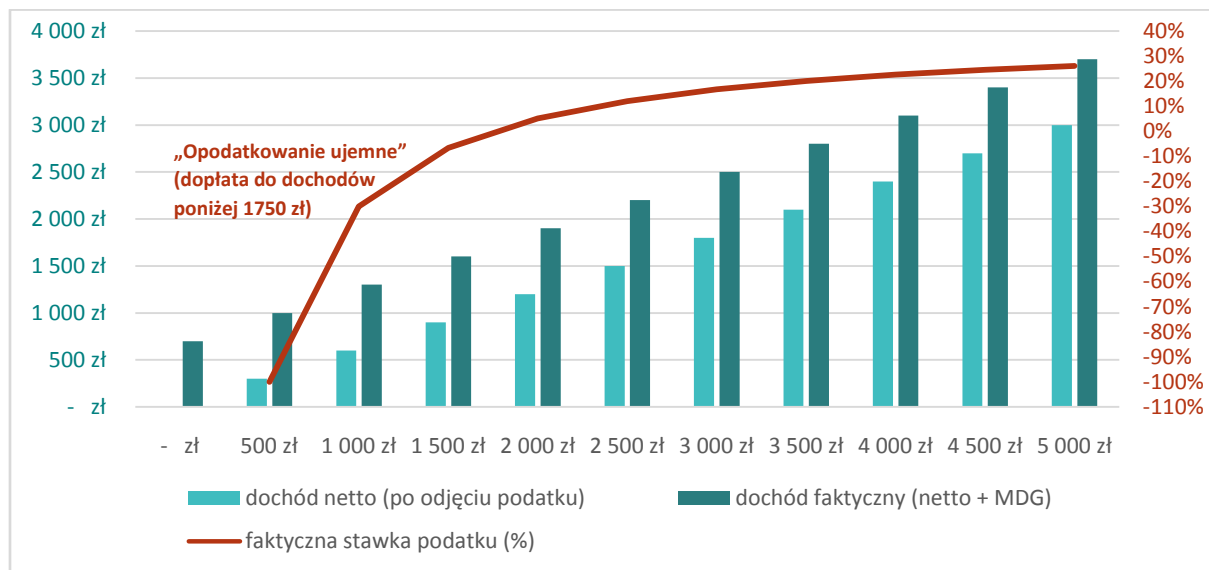
- zlikwidowana byłaby w całości pomoc socjalna z tytułu nieosiągnięcia minimum dochodowego;
- zlikwidowane byłyby w całości zasiłki dla bezrobotnych;

- zlikwidowane byłyby w całości podstawowe, systemowe ulgi podatkowe w podatku PIT: kwota zwolniona z opodatkowania i koszt uzyskania przychodu;
- w miejsce tych trzech rozwiązań wprowadzone byłyby jedno: **wszystkim dorosłym osobom, mającym obywatelstwo polskie i mieszkającym w kraju wypłacano by co miesiąc na wskazane konto świadczenie MDG w wysokości nieco powyżej minimum egzystencji** (przyjmijmy przykładowo kwotę 700 PLN);
- W systemie podatku PIT wprowadzono by radykalne uproszczenie: od wszelkich dochodów, niezależnie od ich rodzaju i wysokości, płacony byłby podatek liniowy o stawce ok 40%.

Podatek liniowy 40% brzmi zniechęcająco, ale zauważmy, że w tych konkretnych warunkach (MDG w kwocie 700 PLN i czterdziestoprocentowa stawka podatku) faktycznie dochód do kwoty 1 750 PLN brutto jest całkowicie zwolniony z opodatkowania, bo podatek naliczony i MDG zrównają się. A więc faktyczne opodatkowanie dochodu rozpoczyna się stopniowo powyżej 1750 zł, zaś poniżej tej kwoty powstaje efekt „podatku negatywnego”, czyli dopłaty do dochodu, która w miarę obniżania się dochodu stopniowo rośnie, aby przy dochodzie zerowym (braku dochodów) osiągnąć 700 zł.

Poniższy wykres pokazuje, jaka byłaby wielkość *dochodów faktycznie osiągniętych* dla dochodu brutto od zera do 5 tys. zł przy założeniu że MDG wynosi 700 zł a stawka podatku PIT 40%. Jak widać, osobom zarabiającym poniżej 1750 zł budżet faktycznie nieco dopłaca do ich dochodów (podatek negatywny), zaś osoby zarabiające powyżej 1750 zł są stopniowo opodatkowywane. Jednak stawka faktycznego opodatkowania rośnie łagodnie: dla 2 tys. dochodu brutto wynosi zaledwie 5%, dla 3 tys. wyniesie 17%, dla 4 tys. 23% a dla 5 tys. 26%. Dla dochodu brutto 10 tys. miesięcznie faktyczne opodatkowanie wyniesie 33%, a nominalne 40% nie zostaje osiągnięte nigdy.

Ryc. 3. Dochód netto i dochód faktyczny (netto + MDG) oraz stawka podatku dla poszczególnych wielkości dochodu brutto (w przedziale od 0 do 5 tys. zł)

Opracowanie własne

Bardzo ważnym założeniem jest przyjęcie, że koszt służby zdrowia jest ponoszony przez budżet. Obecnie z jednej strony mamy gwarancję opieki zdrowotnej w Konstytucji, a z drugiej – naliczana jest od dochodów składka zdrowotna. To bardzo komplikuje sytuację osób bez dochodów i jednocześnie tworzy bardzo drogą biurokrację.

KONKLUZJA 8.: *Jak widać, rozwiązanie to polepsza sytuację wielu osób, ale też pogarsza sytuację innych. Np. obecni beneficjenci niektórych zasiłków straciliby na takim rozwiązaniu. Zyskałyby zaś osoby bez żadnych dochodów i z dochodami bardzo małymi.*

3.4. MATERIAŁ dla EKSPERTA 3: Doświadczenia różnych krajów we wdrażaniu dochodu podstawowego i dyskusja w Polsce

3.4.1. Eksperymenty w innych krajach

3.4.1.1. Finlandia

W 2017 r. losowo wybrano grupę 2000 Finów, którzy otrzymali świadczenie po 560 euro (około 635 USD) miesięcznie. Badano zmianę zachowań tej grupy w porównaniu z grupą kontrolną. Okazało się, że w grupie dostającej świadczenie **NIE BYŁO efektu porzucenia pracy, by żyć z zasiłku**. Grupa dostająca świadczenie pracowała średnio tyle samo, co grupa kontrolna, która nie otrzymała świadczenia. Badania wykazały za to, że **osoby korzystające ze świadczenia cieszyły się lepszym zdrowiem i były mniej zestresowane** od grupy kontrolnej.

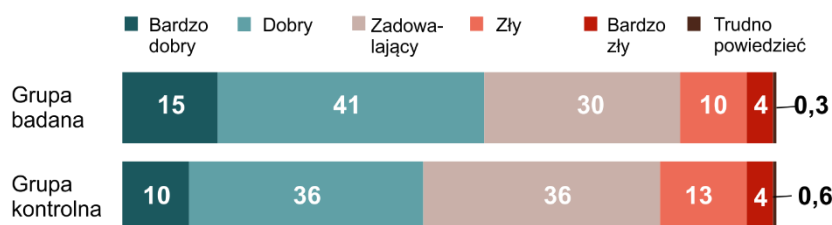
(9) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: 2019-02-09 serwis Futurism.com Victor Tangermann „[*People who received basic income experienced fewer health problems*](#)”.

Ryc. 4. Wizualizacja podstawowych wyników testowego wdrożenia BDP w Finlandii w latach 2016-2018

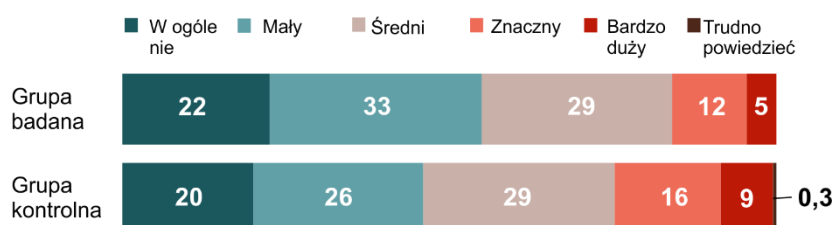
Wstępne wyniki eksperymentu z dochodem podstawowym: odczucie poprawy dobrostanu, brak wpływu na zatrudnienie w pierwszym roku

Ocena własnego dobrostanu w grupie badanej i grupie kontrolnej

Subiektywna ocena własnego stanu zdrowia

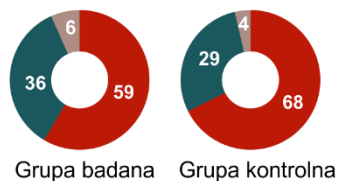
Odczuwany poziom stresu

Postrzeżenie biurokracji związanej z pobieraniem świadczeń socjalnych:

Zbyt dużo biurokracji związanej z pobieraniem świadczeń socjalnych?

■ Tak
■ Nie
■ Trudno powiedzieć

Dni zatrudnienia średnio w 2017 roku; liczba dni

Dni zatrudnienia w grupie badanej: **0,39 więcej**

Zyski i przychody w 2017 r. z samozatrudnienia, w EUR

Zyski i przychody z samozatrudnienia w grupie badanej: **o 21 EUR niższe**

3.4.1.2. Kanada

W 2017 w prowincji Ontario rozpoczął się 3 -letni pilotaż BDP. Niestety w roku 2018 został zamknięty po wyborach lokalnych przez nowe konserwatywne władze.

Jednak podobne eksperymenty były prowadzone już wcześniej. W 1967 r., wprowadzono gwarancje dochodu bezwarunkowego dla kanadyjskich seniorów. Między 1974 a 1979 r. w prowincji Manitoba testowano „Mincome” – dochód podstawowy finansowany wspólnie przez rząd prowincji i rząd federalny. Zauważono jego wyraźny pozytywny wpływ na poprawę zdrowia i funkcjonowania społecznego mieszkańców tej prowincji. Między innymi więcej nastolatków kończyło szkołę średnią, a szpitale odnotowały mniej pacjentów.

(10) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: [„Kanada rozważa wprowadzenie dochodu gwarantowanego. Każdemu po równo”](#) 2018-12-30 Newsweek MKA

(11) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: [Basic Income Canada Network](#)

3.4.1.3. Niemcy

Z początkiem maja 2019 r. w Niemczech wystartuje program pilotażowy Bezwarunkowego Dochodu Podstawowego. Program będzie obejmował osoby otrzymujące dotychczas zasiłek dla bezrobotnych, tzw. Hartz IV. O ile jednak osoby pobierające Hartz IV, aby otrzymać zasiłek muszą udokumentować swe starania o podjęcie pracy, o tyle osoby uczestniczące w eksperymencie nie będą miały takiego obowiązku. Przez okres 3 lat badana

będzie reprezentatywna próba 250 osób z różnych grup dochodowych. Taka sama grupa osób korzystających ze wsparcia Hartz IV na ogólnych zasadach będzie stanowić grupę kontrolną. W ramach badań nad skutkami wypłacania dochodu bezwarunkowego będą analizowane w obu grupach:

- skutki dla zdrowia, w tym zdrowia psychicznego,
- skutki dla aktywności zawodowej,
- skutki dla trwałości i siły więzi społecznych (rodzinnych, przyjacielskich itp.).

(12) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: <https://www.grundeinkommen-pilotprojekt.de/>

3.4.2. Dyskusja w Polsce na temat BDP

Dochód podstawowy jest ideą radykalną. Niemożliwa jeszcze 20 lat temu, w kontekście zachodzących zmian na rynku pracy zaczyna być poważnie dyskutowana. Na świecie za takim rozwiązaniem opowiadają się miliarderzy – innowatorzy jak Elon Musk i Jaff Bezos. W roku 2016 powstało stowarzyszenie „Polska Sieć Dochodu Podstawowego”. W 2018 ukazała się pierwsza polska książka naukowa poświęcona temu zagadnieniu (Maciej Szlinder, *Bezwarunkowy Dochód Podstawowy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018). Trzeba też wspomnieć, że wprowadzenie zasiłku 500+ na dzieci przełamało wiele barier i doprowadziło do pierwszych publicznych dyskusji na temat głębokiej zmiany systemu podatkowego.

(13) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: 2018-07-14 Forsal Leonid Bershidsky „[Czy Obama i Bezos zrealizują pomysł uniwersalnego dochodu podstawowego?](#)”

(14) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: 2016-11-29 Webnolist Alina Białkowska-Gużyńska „[Bezwarunkowy dochód minimalny: utopia czy ratunek dla kapitalizmu?](#)”

(15) WARTO PRZECZYTAĆ TAKŻE: 2013 [Film](#) z kampanii społecznej której celem było wprowadzeni BDP pod dyskusje w Parlamencie Europejskim (video 3:03)

4. Scenariusze lekcji

Jednostka metodyczna „Pieniądze dla każdego” składa się z **dwóch komplementarnych jednostek lekcyjnych**, możliwych do zrealizowania w dwugodzinnym bloku, albo w odstępie kilku dni.

1. Pierwsza jednostka lekcyjna – jak sygnalizowano wcześniej – służy poznaniu, przećwiczeniu i zapamiętaniu przez uczniów techniki *panelu obywatelskiego* z użyciem pojęć *myślenia szybkiego i wolnego*.
2. Druga jednostka lekcyjna – o czym także wspomiano – służy przeanalizowania przez uczniów koncepcji bezwarunkowego dochodu podstawowego w poznanej wcześniej formule panelu obywatelskiego.

4.1. Scenariusz lekcji I (wprowadzającej metody)

Informacje ogólne o lekcji		
Temat	„Panel obywatelski: jak zastąpić myślenie szybkie myśleniem wolnym”	
Usytuowanie	To pierwsza jednostka lekcyjna z dwulekcyjnej jednostki metodycznej „Pieniądze dla każdego” będącej drugą z czterech jednostek metodycznych bloku A. „Trendy społeczne” w cyklu zajęć „Zmieniający się Świat” – dedykowanego innowacyjnym nauczycielom Wiedzy o Społeczeństwie w szkołach średnich.	
Adresat zajęć	Uczniowie szkoły średniej	
Miejsce i czas	Szkoła średnia, jedna godzina lekcyjna (45 minut)	
Cel główny	Poznanie, przećwiczenie i zrozumienie przez uczniów ciekawej techniki wspólnej pracy nad złożonymi problemami decyzyjnymi – Panelu Obywatelskiego, a przy okazji poznanie pojęć <i>myślenia szybkiego i wolnego</i> .	
Cele operacyjne (szczegółowe):	Wiadomości	Co to jest <i>myślenie szybkie</i> a czym <i>myślenie wolne</i> ? Na czym polega i jak przebiega Panel Obywatelski? Jakie jest powiązanie między Panelem a pojęciem myślenia wolnego i szybkiego.
	Umiejętności	Po odbytej lekcji uczniowie umieją odróżnić u siebie samych i u innych osób myślenie szybkie i wolne. Umieją także brać udział w Panelu Obywatelskim.
	Postawy	U uczniów wzmacniła się postawa autorefleksyjna wobec własnego sposobu myślenia. Postawę „myślenia odruchowego” (szybkiego) zastępuje stopniowo postawa nastawienia na myślenie refleksyjne (wolne).
Metody i techniki pracy	Wykład wprowadzający pojęcia <i>myślenia szybkiego i wolnego</i> , wsparty prezentacją. Ćwiczenia dla pogłębionego zrozumienia i utrwalenia obu pojęć. Ćwiczymy na przykładach żartobliwych, „niepoważnych” (bo celem tej części zajęć jest samo zrozumienie i utrwalenie metody , a jeszcze nie jej stosowanie, więc poważny, angażujący emocjonalnie charakter ewentualnych przykładów odwracałby uwagę uczniów od samej metody; na to przyjdzie czas na kolejnej lekcji).	
Formy pracy	Zalecana jest praca zbiorowa całą klasą, a w ostatniej części – jedno ćwiczenie indywidualne, zakończone jednak wspólnym podsumowaniem.	
Środki dydaktyczne	Prezentacja multimedialna do wprowadzenia.	
Przebieg lekcji		
Faza wstępna (około 15 min)	Wprowadzenie: <i>myślenie szybkie a myślenie wolne</i>	Zaczynamy od ĆWICZENIA (bez wprowadzenia do tematu; ćwiczenie ma być niespodzianką, zaskoczeniem). Ćwiczenie (10 min.): „Ktoś dobija się do moich drzwi o 3:00 w nocy: co robisz?”. Zachęcamy uczniów do bardzo szybkiego i spontanicznego wyobrażenia sobie własnej reakcji na opisaną sytuację. Pierwszą opcję

		<p>można podpowiedzieć: „To na pewno bandyta, dzwonię na policję”, padają inne propozycje: „To jakiś głupi żartowniś, przeganiam go”, „To pijany sąsiad, udaję, że śpię”. Ta część ma trwać zaledwie 2 minuty. Teraz – czas na myślenie wolne (na to mamy 8 minut): w jakiej sytuacji ty sam/sama zapukał/a/byś o 3:00 w nocy do sąsiada? „Nie wiem, chyba nigdy”. Stopniowo pojawiają się głębsze odpowiedzi: „Gdybym zauważył, że u sąsiada się pali”. „Gdybym usłyszał w telewizji komunikat o ewakuacji i prośbę o obudzenie sąsiadów”, „Gdyby ktoś umierał i potrzebowaliśmy pomocy, a sąsiad byłby lekarzem”.</p> <p>Nauczyciel podsumowuje ćwiczenie (5 min): „Czy zauważyliście, że czasami w pierwszej chwili widzimy jakąś sprawę w pewien sposób, a po spokojnym namyśle odbieramy tę samą sprawę kompletnie inaczej? Umysł ludzki inaczej działa w trybie myślenia szybkiego a inaczej w trybie myślenia wolnego. Świadome przełączenie się na myślenie wolne może zmienić zupełnie nasz odbiór jakiejś sytuacji, którą w pierwszej chwili widzieliśmy całkiem inaczej.</p>
	Postawienie problemu	Jak skłonić ludzi, żeby w skomplikowanych sytuacjach decyzyjnych nie szli na łatwinę podpowiadaną przez myślenie szybkie i aby próbowali myślenia wolnego?
Faza realizacyjna (ok. 25 min.)	Poznajemy technikę Panelu Obywatelskiego (7 min.)	Nauczyciel objaśnia, czym jest Panel Obywatelski, podaje przykłady z Gdańska i Lublina. Wyjaśnia rolę ekspertów przedstawiających obywatelom argumenty w sprawie. Przypomina o dwóch głosowaniach: przed wysłuchaniem argumentów i po nim. Odwołuje się do poznanych pojęć myślenia szybkiego i wolnego: prawdopodobnie w pierwszym głosowaniu ludzie częściej mają skłonność do myślenia szybkiego, natomiast po wysłuchaniu argumentów głosują już w trybie myślenia wolnego
	Ćwiczymy Panel Obywatelski na żartobliwym przykładzie (20 min.)	<p>Ćwiczenie (20 min): Panel obywatelski na następujący temat: „Wyobraźmy sobie, że planuje się wprowadzić do szkół zasadę, że <i>osoby mające w domu psa są zwolnione na stałe z klasówek z przedmiotów ścisłych</i>. Czy jesteś za?” Nauczyciel ogłasza głosowanie (od razu, bez namysłu) i odnotowuje na tablicy wynik (ile osób za, ile przeciw, ile się wstrzymało). Teraz próbujemy włączyć myślenie wolne.</p> <p>Teraz nauczyciel przedstawia wielostronną opinię ekspercką (5-7 min.): wiedza z przedmiotów ścisłych jest kluczowo ważna w niektórych dziedzinach, ale znów w innych nie jest potrzebna wcale. Z kolei opieka nad psem może rozwijać odpowiedzialność i inteligencję emocjonalną. Może też być korzystna fizycznie (więcej ruchu na świeżym powietrzu). Ale to wszystko pod warunkiem że opiekę nad psem sprawuje uczeń a nie jego rodzice i że uczeń robi to dobrze. Jest ryzyko brania pod opiekę psów tylko po to, by uniknąć klasówek.</p> <p>Teraz następuje dyskusja: jakie zalety może mieć taka zasada? A jakie wady? Zaletą jest doraźna wygoda. Może także jakieś osoby zaopiekują się psami ze schronisk, żeby nie musieć pisać sprawdzianów. A wady? Co z różnicami wiedzy w późniejszym życiu? Co z maturą i studiami? Może osoby biorące sobie psa żeby uniknąć klasówek, nie będą dla niego dobrym opiekunem? A może jednak to ma sens, bo nie każdy zostanie fizykiem czy matematykiem? Na koniec głosujemy. Nauczyciel odnotowuje wynik głosowania.</p>
Faza podsumowująca (ok. 5 minut)		Rekapitulacja pierwotna: nauczyciel podsumowuje wyniki obu głosowań, odwołując się do różnicy pomiędzy myśleniem szybkim i wolnym. Przypomina, że w tym przykładzie nie odbyliśmy prawdziwego panelu obywatelskiego, tylko jego bardzo uproszczoną, żartobliwą próbę. Nauczyciel zapowiada, że na kolejnej lekcji użyjemy techniki panelu obywatelskiego do pogłębionej analizy jednego z poważnych problemów współczesnego świata. Zaprasza troje chętnych uczniów do wcielenia się w role ekspertów na przyszłej lekcji. Uczniowie ci dostaną materiały do przygotowania się do roli ekspertów.
Praca domowa		Swego rodzaju „pracę domową” mają tylko uczniowie, którzy zgłosili się do roli ekspertów: dostaną oni materiały do przygotowania się, by na przyszłej lekcji wygłosić pięciominutowe prezentacje eksperckie i następnie wziąć udział w dyskusji z uczestnikami Panelu.
Ewaluacja		Oprócz normalnej obserwacji z aktywności grupy przez nauczyciela systematyczna Ewaluacja będzie przeprowadzona na końcu całej jednostki metodycznej, a więc – z obu lekcji razem.

4.2. Scenariusz lekcji II (przepracowującej temat merytoryczny)

Informacje ogólne o lekcji		
Temat	„Pieniądze dla każdego: czy to dobry pomysł?”	
Usytuowanie	To druga jednostka lekcyjna wchodząca w skład dwulekcyjnej jednostki metodycznej „Pieniądze dla każdego” będącej drugą z czterech jednostek metodycznych bloku A. „Trendy społeczne” w cyklu zajęć „Zmieniający się Świat” – dedykowanego innowacyjnym nauczycielom Wiedzy o Społeczeństwie w szkołach średnich.	
Adresat zajęć	Uczniowie szkoły średniej	
Miejsce i czas	Szkoła średnia, jedna godzina lekcyjna (45 minut)	
Cel główny	<p>Uświadomienie uczniom, że poważne problemy współczesnego świata, nawet te bardzo specjalistyczne, mogą być mądrze oceniane przez obywateli, którzy nie są specjalistami, a mimo to mogą przy wsparciu odpowiednich technik podejmować mądre decyzje.</p> <p>UWAGA! Celem lekcji nie jest przekonanie wszystkich uczniów w klasie do jednolitego zdania co do idei Bezwarunkowego Dochodu Podstawowego, ale uświadomienie im, że nawet tak specjalistyczny problem może być racjonalnie dyskutowany przez obywateli nie będących ekonomistami.</p>	
Cele operacyjne (szczegółowe):	Wiadomości	<p>Co to jest BDP? Na czym polega ta idea?</p> <p>Jakie zjawiska we współczesnym świecie skłaniają nas do rozpoczęcia dyskusji o BDP?</p> <p>Jakie rozwiązania są możliwe? CO wynika z tych, które już są testowane?</p>
	Umiejętności	<p>Uczniowie umieją słuchać informacji i argumentacji eksperckiej i używać jej jako przesłanek do własnego wnioskowania.</p> <p>Uczniowie umieją rozważać i dyskutować wraz z innymi różnorodne argumenty w danej sprawie; nie poprzestają na swojej pierwszej, odruchowej ocenie tej sprawy.</p>
	Postawy	<p>Uczniowie nabierają odwagi do analizowania i dyskutowania zagadnień eksperckich, które dotąd mogły im się wydawać zbyt specjalistyczne.</p>
Metody i techniki pracy	<p>Wykład wprowadzający nauczyciela, wsparty prezentacją.</p> <p>Wykłady uczniów-ekspertów, wsparte prezentacjami.</p> <p>Dyskusja moderowana.</p>	
Formy pracy	Zalecana jest praca zbiorowa całą klasą , zakończone także wspólnym podsumowaniem.	
Środki dydaktyczne	<p>Prezentacje nauczyciela i uczniów- ekspertów,</p> <p>Tablica szkolna lub flipchart do zapisywania wyników głosowań.</p> <p>Rzutnik multimedialny i komputer z programem do prezentacji oraz arkuszem kalkulacyjnym (np. Excel) do obliczania wyników głosowań.</p>	
Przebieg lekcji		
Faza wstępna (około 5 - 7 min)	Rekapitulacja wtórna (jeśli lekcje są realizowane w różnych dniach)	Nauczyciel przypomina krótko, czym jest panel obywatelski oraz czym jest myślenie szybkie i wolne (1-2 minuty).
	Wprowadzenie nauczyciela (4-5 minut)	Nauczyciel wprowadza temat, posługując się treścią rozdziału 3.1.: Bezwarunkowy Dochód Podstawowy jest ciekawą koncepcją społeczno-ekonomiczną odpowiadającą na wyzwania przyszłości. Jest testowany już w niektórych krajach, więc to nie futurologia. Czy dawanie pieniędzy każdemu jest słuszne i moralne? Kiedyś odpowiedzielibyśmy : „nie”. Dziś to nie takie proste. Po pierwsze we współczesnym świecie i tak nie będzie pracy dla wszystkich, bo wzrost gospodarczy będzie następował bez przyrostu liczby miejsc pracy. A ludzie muszą z czegoś żyć. Po drugie – już teraz mamy wiele rozwiązań podobnych do BDP, ale chaotycznych i niespój-

		nych. Po trzeciej – są już pierwsze doświadczenia i możemy się do nich odwołać. Rozpoczynamy w tym celu Panel Obywatelski.
	Rozpoczęcie panelu	Nauczyciel zaprasza za stół troje uczniów-ekspertów i zapowiada ich prezentacje oraz informuje, że po prezentacjach odbędzie się dyskusja z udziałem ekspertów.
Faza realizacyjna (ok. 35 min.)	Głosowanie wstępne 1-4 minuty	Nauczyciel odczytuje jeszcze raz definicję BDP i pyta: Czy jesteście za wprowadzeniem w Polsce takiego rozwiązania? Głosowanie przez podniesienie ręki, wynik odnotowuje się na tablicy. Uwaga: można spróbować rozwiązania bardziej zaawansowanego, ale nieco dłuższego. Zamiast „kto jest za?” pytamy <u>każdego ucznia kolejno</u> : „W jakim stopniu jesteś za?” Można odpowiadać procentowo od 100% (jestem w pełni za) do 0% (jestem w pełni przeciw) poprzez dowolną ocenę pośrednią. Wyniki odnotowuje wybrany uczeń w arkuszu excela i wyświetla na ekranie wynik średni całej klasy. Jednak w tej metodzie możemy potem dużo bardziej analitycznie prześledzić wynik głosowania. Np. zbadać rozkłady ocen i ich zmianę, sprawdzić czy oceny niezdecydowane (zbliżone do środka skali) po panelu zmieniły się w bardziej zdecydowane, czy odwrotnie – opinie były jednoznaczne a potem się zniuansowały.
	Wykłady ekspertów: 3 × 5 min.	Uczniowie-eksperti wygłaszają krótkie wprowadzenia (po 5 minut) kończąc formułą: „Na wszelkie pytania odpowiem w dyskusji”. Nauczyciel zapowiada kolejno ekspertki i ekspertów, oraz dziękuje im po zakończonych wystąpieniach.
	Dyskusja z udziałem ekspertów: ok 15-20 minut	Teraz cała klasa rozpoczyna dyskusję. Wolno wypowiadać własne zdanie, zgłaszać wątpliwości, zadawać pytania ekspertom, a nawet polemizować z nimi, ale przedstawiając konkretne kontrargumenty. Dyskusja ma na celu wszechstronne rozważenie idei BDP i wcale <u>nie musi</u> doprowadzić do wspólnego zdania. Różnice zdań są tu wręcz pożądane.
	Głosowanie końcowe	Nauczyciel przeprowadza je taką samą metodą jak początkowe.
Faza podsumowująca (ok. 6-9 minut)	Rekapitulacja pierwotna: nauczyciel krótko podsumowuje przebieg panelu i porównanie wyników głosowań. Czy nasze wolne myślenie o BDP jest inne niż szybkie? Na lekcji mamy tylko 45 minut, więc ćwiczenie musiało być uproszczone. Czy gdybyśmy mieli panel dwudniowy, z dyskusjami w grupach, odpowiednimi materiałami i czasem na zadawanie pytań, czulibyśmy się bardziej kompetentni do mądrego zagłosowania w tak trudnej sprawie?	
Praca domowa	Nie zadajemy pracy domowej	
Ewaluacja	Ewaluacja jest dokonywana opisowo przez nauczyciela. Zwraca się uwagę na uwzględnienie w ewaluacji materiału z obu lekcji.	